

Мільтон Джон

Біографія

МІЛЬТОН, Джон (Milton, John — 09.12.1608, Лондон — 08.11.1674, там само) — англійський поет. Мільтон — один із найбільших епічних поетів Англії, автор "Втраченого раю", "Історії Британії", памфлетист, захисник релігійних, громадянських і політичних свобод — народився в сім'ї нотаріуса та композитора Джона Мільтона. Здобув освіту у школі св. Паала, заснованій у XVI ст. Тут він зазнайомився з Діодатті Чарлзом, сином італійського протестанта, заприятелював з ним і присвятив йому дві чудові елегії. Подальшу освіту продовжив у Кембриджі, здобув у 1626 р. ступінь бакалавра, а в 1632 р. — ступінь магістра. Спочатку мислив себе священиком, готувався до прийняття сану, писав вірші, переважно латинською та італійською мовами, на релігійні теми. Перша англійська поезія "На смерть чудового дитяти" (1628) була написана з нагоди смерті його племінниці Анни Філіпс. "Святкова прогулянка" та "Ранок Різдва Христового" (1629) написані з використанням барокової образності чудовими стансами, які засвідчили неабияку майстерність автора. У 1630 р. був написаний твір "Пристрасть", а згодом пасторальні "Аркади", представлені графині Дербі в Херфілді спільно з Г. Лоуесом, відомим англійським композитором, автором численних пісень. У 1631 р. з'явилися дві епітафії, присвячені кембриджському посильному Хобсону, "Про Шекспіра", а також епітафія маркізі Вінчестерській. Його знамениті "Життєрадісний" ("L'Allegro"); "Задумливий" ("Penseroso"), присвячені описові радощів від занять медитацією, є попередниками медитативної лірики XVIII ст., зокрема "цвинтарної школи", відлуння цих творів відчутне в "Елоїзі та Абелярі" А. Поупа. Вони написані в Кембриджі, а також в Хеммерсміті, куди батько Мільтона перебрався в 1631—1632 рр.

Закінчивши Кембридж, Мільтон ще остаточно не вибрав собі фаху, вагаючись поміж саном священика і кар'єрою поета. У 1634 р. виходить його "Ad Patrem", що нагадало батькові про можливі альтернативи у виборі фаху. У 1634 р. Мільтон за порадою свого приятеля композитора Лоуеса створив пастораль "Comus", яка була опублікована анонімно в 1637 р. Пастораль була поставлена в замку Ладлоу з нагоди призначення графа Джона Бріджутера лордом-президентом Уельсу. Вочевидь, понад усе для означення жанру "Комуса" підходить пасторальна драма. Комус — ім'я язичницького бога, вигаданого самим Мільтоном, він — син Бахуса та Цірцеї, заводить подорожніх у ліс і обертає за допомогою чаклунства на звірів. Одна дама, що заблукала в лісі, потрапляє в полон до Комуса. Брати, котрі її супроводжують, дізнаються про те, що трапилося, й отримують від доброго чарівника, перевдягненого пастухом, корінь рослини, який має визволити даму від чарів Комуса. Усі наполегливі спроби Комуса спокусити даму не мають успіху. Комус розуміє її перевагу. З допомогою богині ріки Северн Сабріни дама остаточно звільняється від чарів Комуса і повертається у замок Ладлоу в супроводі двох братів. Ролі в пасторальній драмі виконували донька Мільтона

Аліса та її молодші брати. Драма написана і білим віршем, і римованими восьмивіршами. У ній міститься величезна кількість християнських, язичницьких алюзій, тут присутня типово декоративна образність пасторалі, безпосередність і жвавість елизаветинської драми та магічний чар спенсерівської "Королеви фей".

У 1635 р. Мільтон переселився в Бакінгемшир, де продовжив свої студії італійської та класичних мов, приділяючи належну увагу і вивченню праць отців церкви. У 1637 р. він створив елегію "Лісиди" ("Lycidas"). Швидше всього, це пасторальна поема, присвячена пам'яті Едварда Кінга, з котрим М. навчався у Кембриджі і котрий утопився, вирушивши на кораблі в Дублін. Як і Мільтон, Кінг мав незвичайні поетичні здібності та виявляв зацікавленість до вивчення історії релігії. Хоча Кінг не був близьким приятелем Мільтона, його загибель дуже вплинула на останнього, викликавши в його душі помисли про передчасну смерть, про марноту людських прагнень і шанобливих бажань. Ця поема містить чимало суперечливих висловлювань і думок Мільтона, котрий, вочевидь, перебував у стані душевного сум'яття після сильного потрясіння. Мільтон також страждав від неможливості втілити свої поетичні задуми.

Упродовж наступних тридцяти літ він не створив будь-яких значних творів, за винятком кількох віршів, написаних латиною та італійською мовами; сонетів, з яких варто згадати "Про недавню різанину в П'ємонті", послань до Кромвеля, Ферфакса, Вейна і композитора Лоуеса, з котрим співпрацював під час написання "Комуса" й "Аркадій", та деяких своїх юних друзів. Протягом двох років Мільтон жив за кордоном (1637—1639), переважно в Італії, де зустрічався з відомим голландським дипломатом та юристом Г. Гроцієм (1583—1645) і засудженим Г. Галілеєм, котрий перебував у вигнанні під Флоренцією. Гроцій був голландським послом в Англії, писав трактати і навіть драми.

Як юрист, фахівець з міжнародного права, Мільтон відомий своїм трактатом "De jure Belli ac Pads", опублікованим у 1625 р. Після повернення із закордонної подорожі Мільтон цілковито присвятив себе заняттям зі своїми племінниками — братами Джоном і Едвардом Філіпсами. Обидва вони надалі тісно пов'яжуть свою долю з літературною діяльністю. Едвард Філіпс був автором філологічного словника англійських неологізмів (1658), літературних біографій сучасників; Джон уславився травестіюванням "Дон Кіхота", перекладами М. де Скюдери й Калпренеді. Саме тоді Мільтон захопився ідеєю створення епічної поеми, присвяченої королю Артуру, про котрого він пише в епітафії Діодатті, який помер за час дворічної відсутності Мільтона.

Тепер Мільтон зайнявся також і політичною діяльністю, доволі активно взявся за журналістику, опублікував низку памфлетів на захист єпископату, провадив диспут із єпископами Джозефом Голлом і Джеймсом Ашером. Д. Голл (1574—1656) здобув освіту у Кембриджі. Це видатна особистість, надзвичайно оригінальний літератор, котрий почав писати сатири на кшталт Ювенала та започаткував опис характерів, реформатор жанру проповіді. Д. Ашер (15881—1656) — ірландський єпископ, котрий написав ірландською мовою історію світу від його початку і до вигнання євреїв за часів

імператора Веспасіана, що згодом вважатиметься джерелом авторизованого варіанту Біблії.

Публіцистика Мільтона 40-х рр. відображає розмаїття інтересів поета. Один за одним з'являються памфлети Мільтона: "Ареопагітика" ("Areopagitica", 1644), "Іконоборець" ("Eikonoklastes", 1649), "Захист англійського народу" ("Pro Populo Anglicano Defensio", 1650). Мільтон виступає супротивником монархізму та прибічником буржуазної республіки. В "Ареопагітиці" вимальовується образ громадянина республіки, яким уявляє його собі Мільтон: людина-борець, котра відважно обстоює свої переконання.

У 1642 р. Мільтон одружився з дочкою рояліста Мері Поуел, з котрою розлучиться напередодні громадянської війни. У 1643 р. вийшов памфлет М. "Доктрина й інститут розлучення", у якому він обстоював принцип необхідності духовної спорідненості подружжя, що зробило його ім'я одіозним і стало приводом для опублікування ним ще декількох трактатів на цю тему. Серед них варто згадати "Тетрахордон" — чималий твір, близько 110 сторінок. Тетрахордон — це чотириструнна грецька ліра.

У 1644 р. був опублікований трактат "Про освіту", присвячений С. Гартлібу, німцеві з походження, котрий навчався у Кембриджі у 1621— 1626 рр. і став приятелем Мільтона. У тому ж році в трактаті "Ареопагітика" Мільтон захищає свободу друку. Мільтон мав на увазі не лише свободу преси, а й свободу проповідей незалежно від політичних переконань. У 1645 р. до Мільтона повернулася дружина, якої він не бачив три роки. У нього народилися три доньки та син, котрий помер немовлям. На цей час у країні загострилася боротьба між пресвітеріанами й індепендентами. Після страти Карла I Мільтон опублікував трактат "Обов'язки правителів та уряду" (1649), у якому доводив, що король не виконав своїх зобов'язань перед народом, а тому й заслуговував смертної кари за те, що зрадив своєму обов'язку і призвів свою Англію до громадянської війни. Він також стверджував, що народ має право скидати і карати тиранів, критикував пресвітеріан, котрі, на його переконання, становили серйозну загрозу свободі.

За республіканського уряду Мільтон отримав пост латинського секретаря при Державній раді. У його обов'язки входило провадження справ і листування латиною. Увагу сучасників привернула відповідь, яку М. дав єпископу Годену — авторові книги "Портрет його найсвятішої величності у його самотності та медитаціях". Ця книга була опублікована після страти короля, і колишній монарх представлений у ній як особистість вельми достойна та видатна. Вступивши у суперечку з Годеном, Мільтон писав про короля не як про великомученика, а як про зрадника. На захист короля виступив француз — лейденський професор Сальмазіус, котрий звинувачував Мільтона в антимонархізмі, на що Мільтон відгукнувся латинським трактатом "Захист англійського народу". Цей трактат здобув Мільтону європейську славу і водночас накликав на нього ненависть роялістів. У Парижі й Тулузі цей трактат було піддано публічному спаленню. У 1660 р. Мільтон написав трактат "Істинний і легкий шлях до створення вільної Співдружності", у якому він захищає республіканізм і намагається

зупинити зростаючий вплив роялістів.

Важким був перебіг особистого життя поета: його перша дружина померла у 1652 р. Через чотири роки Мільтон одружився вдруге, але й друга дружина його теж невдовзі померла. Від напруженої праці Мільтон втрачав зір.

Після реставрації монархії Мільтону довелося переховуватись від властей. Він був заарештований, але завдяки втручанню впливових осіб його звільнили. Мільтон взявся за написання поеми "Втрачений рай" ("Paradis Lost"). Відомо, що найперші начерки цього твору датуються 1642 р. Поема була завершена у 1663 р., однак питання про публікацію постало тільки у 1667 р. У 1671 р. була видана поема Мільтона "Повернений рай" ("Paradis Regained") і в цьому ж році опублікована трагедія "Самсон-борець" ("Samson Agonistes"). За ними вийшла "Історія Британії" ("The History of Britain", 1670).

Різноманітними є поетичні жанри, що їх використовував Мільтон у своїй творчості. Найбільше він полюбляв епітафії, послання друзям, сонети. Найкращий твір, написаний латиною, — епітафія Діодатті, про яку вже йшлося; серед інших послань варто згадати "Old Patrem" і "Манзусу". Джіованні Батіста Манзо був близьким другом Т. Тассо і Дж. Маріно. Значну частину епістолярної спадщини Мільтона становлять державні дипломатичні папери, які він писав, виконуючи обов'язки латинського секретаря. Їх було виявлено у 1743 р. Найбільший інтерес, на думку деяких дослідників, становлять послання, в яких відображено розправу над протестантами, вчинену за наказом герцога Савойського. Серед латинських прозаїчних творів, окрім проповідей, слід назвати трактат "Про християнську доктрину" (опубл. у 1825). Безумовно, "Книга загальних місць" Мільтона містить чимало повчальних та цікавих думок про ораторське мовлення, різні жанри, його плани та заняття і є зразком сповідальної прози. Це — своєрідна пам'ятка невисловлених думок старого сліпого поета, котрий особливо пильно вглядався у свій внутрішній світ.

Успадкувавши кращі традиції античної ораторської прози, Мільтон писав у складну драматичну епоху, шматовану громадянською війною та політичними роздорами. Послідовно обстоюючи ідеї індепендентизму, Мільтон продемонстрував своє чудове знання ренесансної прози (Т. Мор і Ф. Бекон), біблійної оповідної традиції та неймовірну ерудицію в питаннях історії релігії. Він не був ортодоксальним християнином і радше притримувався аріанських принципів. Аріанізм — вчення лівійського священика, котрий жив у середині III ст. і реформував догму про Трійцю. Нагадаємо, що більшість варварів, які завоювали Римську імперію, за винятком франків, англів і саксів, були навернені у християнство аріанськими єретичними священиками, відтак, аріанська єресь була певним чином близька самому Мільтону, чим пояснюються численні відхилення від канонічної Біблії у "Втраченому раї".

Мільтон помер від нападу подагри у 1674 р. і похований разом зі своїм батьком в Сент Джайлз Кріпплгейт — соборі, що знаходиться в лондонському Сіті. Особистість Мільтона досі викликала чимало дискусій та пересудів. Частина істориків літератури, вочевидь, перебувала в полоні уявлень сучасників поета, котрі засуджували його за трактат про розлучення, деякі, ймовірно, стояли на інших політичних позиціях і

критикували його за гострі випадки проти короля та королівської влади, якщо вона не виконує покладених на неї народом функцій. Водночас, не можна відмовити Мільтону у славі в нього на батьківщині. Він був визнаним майстром полемічної ораторської прози ще за життя. Його співвітчизники віддавали йому належне: Дж. Драйден створив ритмізований варіант "Втраченого раю" та проголосив поему Мільтона "однією із найвеличніших, найшляхетніших і найпіднесеніших, які коли-небудь створили нація й епоха". У XVIII ст. М. виявився найвпливовішим поетом для медитативних ліриків, поетів "цвинтарної школи". Перед ним схилялися Д. Томсон, Ф. Купер, Е. Філіпс, Сомервіл. В. Блейк створив у 1804 р. поему "Мільтон", в якій оповідається про дух Мільтона, що зійшов на землю, аби врятувати Альбіон силою своєї уяви. Мільтон особливо любили романтики, котрі цінували у ньому великого творця образу Сатани. У XX ст. М. зазнав дошкульних ударів моди та модернізму. Т. С. Еліот звинувачував Мільтона у відсутності чуттєвості, витісненої начебто його книжною вченістю. Він також висловив критичне зауваження на адресу творця "Втраченого раю", сказавши, що той писав англійською мовою як мертвою. Слід віддати належне тим критикам Мільтона у XX ст., котрі, вочевидь, були знайомі з не менш гострими відгуками доктора Джонсона й Апдісона. Перший звинувачував поета в тому, що його англійська мова має чужу ідіоматику, а останній вважав, що англійська мова потонула під вагою Мільтона. Однак суперечливі думки про Мільтона зовсім не означають применшення його заслуг перед англійською літературою, а в світову літературу він увійшов як автор "Втраченого раю".

"Втрачений рай" (1667) створювався не без урахування існуючих версій про гріхопадіння Адама та Єви, серед яких необхідно згадати драму Г. Гроція "Вигнаний Адам". Водночас не можна не враховувати, що у ній виразно проступають складні та суперечливі катаклізми епохи, драматичні сторінки історії Англії, яка пережила страту короля, республіку, її падіння та реставрацію монархії. М., котрий брав активну участь у політичній боротьбі на боці індепендентів, не міг не виразити свого ставлення до найпомітніших учасників і вождів революції. Образ Сатани — один із найвагоміших здобутків поетичного генія Мільтона — зазнає серйозної еволюції. Завойовуючи явні симпатії читачів, він іноді заходить у суперечність із намірами автора, що привів його врешті-решт до поразки та капітуляції. Масштаби та глибина зображуваних зіткнень воїнства Сатани з легіонами ангелів вельми недвозначно відсилають до драматичних конфліктів сучасного Мільтону суспільства, про боротьбу зі старим — патріархальним і рутинним, про нове, що пробивається у соціальній структурі, а також — і передовсім — про конфлікти в людській натурі.

"Втрачений рай" — епічна поема, що складається з 12 книг. Між іншим, згідно з початковим задумом, поема мала складатись із 10 книг, які потім були перетворені в 12, а в начерках і чернеткових нотатках Мільтона перераховані релігійні та світські теми, пов'язані з британською історією. Останнє ще раз засвідчує на користь припущення, що в складній метафориці та художній образності поеми чимало ще не розгадано вченими, позаяк стосується конкретних історичних подій і осіб, а гадана

релігійна проблематика "топить" усе інше.

У першій книзі поет, дослухаючись до голосу божественної музи, викладає тему твору: падіння людини, котра втратила послух і Рай, потім пояснює причину падіння, розповідає про Сатану, котрий прибрав подобу Змія і втягнув у бунт незчисленні легіони ангелів. Бог звергнув усіх бунтівників у пекло, і дія розпочинається з опису Сатани та його сподвижників, які лежать у киплячому озері, пригніченні поразкою, і обмірковують, як повернути втрачене. Сатана скликає своїх прибічників, заспокоює їх, пробуджує їхній дух і скликає раду. Палац Сатани-Пандемоніум виростає з мороку Хаосу. Найближчий помічник Сатани і його однодумець — Вельзевул. Сатана, як і раніше, зухвалий, він не розкаюється і впевнений, що "ще не все загинуло": збережений запал неприборканої волі, поряд із безмірною ненавистю, жадобою помсти. "І мужністю — повік не поступатись".

Вельзевул визнає мужність та відвагу Сатани і його здатність вести за собою полки сподвижників. Сатана вже у першій книзі виступає як нескорений, гордий, вольовий індивід, що прощається з блаженним краєм Раю та вітає лиховісний світ Пекла, який не тільки його не страшить, але й додає нових сил та впевненості у своїй перевазі. Характерно, що для надання переконливості силам Сатани Мільтон використовує історичні приклади древніх боїв і сутичок, у яких брали участь лицарі та богатирі з усього світу, — всі вони не можуть дорівнятися силою та могутністю до диявольської армії.

Друга книга відкривається засіданням ради Сатани. Обговорюється питання, як повернути втрачений блаженний край. Молох виступає за відкриту війну, Веліал і Маммон сумніваються у необхідності воювати, оскільки у випадку поразки всіх чекає страшне випробування. Більш дипломатична та розумна промова Маммона, котрий так формулює мету війни: скинути Царя Небес чи повернути свої права. Успіх можливий, стверджує він, лише коли Випадок правитиме одвічною Долею, а Хаос судитиме їхню велику суперечку.

Сатана знову демонструє свої незвичайні здібності, розум, підступність, обачливість. Він пропонує податися шукати спільників у новоствореному світі, де існує людина, улюблена Богом, спробувати з'ясувати, в чому її сила та слабкість, "як вірніш їх звести, вдавшись до обману чи сили". Зухвалий план Сатани викладений в ефектній промові та барвисто відтінений словами Вельзевула, котрий популяризує думки Сатани та вихваляє його задуми: "До меж піднявшись осяйних, удертись в небо за сприяння зброї союзної". Авторитет Сатани увесь час зростає, і від характеристики драматичними способами через монологи його і Вельзевула Мільтон переходить до розширення функціональності оповідної лінії, що повідомляє про зверхність царственного Сатани. Сам по собі образ грішного у величі цікавий для естетики Мільтона, котрий намагався будувати свою епічну поему на яскравих драматичних контрастах, які підкреслювали б значимість того, що відбувається не лише у зовнішньому світі, але й головно — у внутрішньому. Сатана бере на себе важливу місію встановити контакт з цим світом людей, вирушає у дорогу та долає браму Пекла,

пильновану Гріхом і Смертю. Закінчується книга прекрасною панорамою побаченого світу, який відкрився за межею Пекла, де відступає Хаос і починається Природа.

У третій книзі Мільтон закликає небесне світло розвіяти вічну пітьму його власної сліпоти. Звернення до своєї сліпоти — лейтмотив поеми, що має, вочевидь, метафоричний смисл — неможливо зрозуміти й охопити весь сенс людського буття й існування Всесвіту. Мільтон описує Бога, котрий бачить політ Сатани в напрямку до нового світу та провіщає його успіх, падіння та покару людини, підкреслюючи, що людина здійснить гріхопадіння з власної волі, вона цілком здатна протистояти спокусі. Бог-Син пропонує себе в жертву задля спокутування вини людини. Цю жертву Бог приймає і проголошує його Спасителем. Сатана досягає крайньої сфери Всесвіту, знаходить Лімб — "Рай дурнів". Він знаходить східці, які ведуть до Небес, потім летить до Сонця, що вражає його своїм сяйвом, і тут він знаходить чимало нового для себе. Принагідно Мільтон розповідає про будову Всесвіту. Сатана прибирає поміж тим подобу юного Херувима та звертається до Уриїла з проханням показати йому місце перебування людини. Не впізнавши Сатану в подобі прекрасного Херувима, Уриїл спрямовує його до Землі, принагідно розповівши про зміну дня й ночі та будову земної кулі. Сатана приземляється на горі Ніфат у Вірменії.

Книга четверта відкриває іншу грань характеру Сатани — його мучать сумніви та пристрасті, але врешті-решт він вирішує, що зло є благом, і вирушає у Рай. Гра пристрастей виказує ошуканця Сатану, котрий прибрав чужу подобу.

За ним вже давно пильно стежив Уриїл. Опис Раю вражає буянням усіх можливих барв та розмаїттям ландшафтів. Красу та пишноту природи описав не злостивий і гордий Сатана, а сам автор, котрий несподівано з'являється в оповіді. Сатана прибирає подобу морського ворона та сідає на найвище дерево. Спостерігаючи за Адамом і Своєю та вражаючись їхньою величною красою, Сатана підслуховує їхню розмову про заборону куштувати плоди з дерева пізнання і вирішує скористатися цим приводом, аби спокусити їх. І Уриїл, котрий стоїть на варті, торкає списом Сатану, тим самим викривши його. Разом із Зефоном він кличе Гавриїла, котрий радить Сатані поглянути вгору і прочитати власну долю на небесах, щоб дізнатися, наскільки легкий і слабкий він у протиборстві.

Прикметно, що наодинці з собою і разом із своїми однодумцями Сатана — сміливий, гордий та сильний, навіть розміри його видаються іншими. Коли ж йому протистоять ангели та сили світла й порядку, він завжди принижений і завжди ремствуючи відступає.

Книга п'ята розпочинається з опису пробудження Адама, а потім і Єви, котрій наснився тривожний сон. Адам втішає її та заспокоює. Перш, ніж узятися за повсякденні труди, вони складають хвалу Богові. Рафаїл, посланий Богом, попереджує Адама про необхідність послуху та про близькість ворога. Вони обговорюють питання свободи волі, призначення, блаженства в Раю. Рафаїл на прохання Адама розповідає йому про те, як Сатана підняв бунт на Небесах і звабив усіх, крім Серафима Абдиїла, котрий протистояв, самотній, усім.

У книзі шостій ідеться про бій Михаїла та Гавриїла проти Сатани та його буйних орд. Битва жорстока, де кожен вождь був воїном, а воїн був вождем. У ході битви Сатана стогне "від смутку, сорому й злоби" та визнає, що принижено його пиху. Однак Сатана збирає Раду та пропонує хитромудрий план використання пекельних машин та інструментів у битві, задля чого він бере з ґрунту Неба праречовини. У вирішальний момент битви Бог-Син вривається у сонмища ворогів і починає карати їх. Бурею вторгнувся він у лави супротивників. У нескazanному гніві він зігнав їх до кришталевої стіни Неба, вона розверзлася, і в це провалля провалились усі вороги.

Сьома книга відкривається звертанням Мільтона до Уранії, музи астрономії, що цілком зрозуміло, адже далі йтиметься про створення світу. Водночас цей ліричний відступ засвідчує, що М. не завжди дотримувався жорстких правил класицизму й урізноманітнював монологи дійових осіб своєю несподіваною з'явою та втручанням. Оповідючи Адамові про чудеса творення світу за шість днів, Рафаїл розказує про створення людини на сьомий день і нагадує, що Смерть стане покарою за куштування забороненого плоду.

Три книги "Втраченого раю" займає оповідь Гавриїла. Він вдовольнив жагу пізнання Адама, аби той міг розказати про це нащадкам, але закінчує свою розповідь дозволом задавати запитання, звісно, в межах, підвладних людському розуму.

У восьмій книзі Адам запитує Рафаїла про будову Всесвіту, про небесні тіла та їхній рух. Безсумнівно, у відповіді Рафаїла проглядаються елементи суперечки вчених, прихильників копернікової та птолемейської систем. Потім Адам оповідає Рафаїлу про таїнства свого створення та про бесіду з Богом, в якій прославляє його діяння та просить створити йому подругу для духовного спілкування, оскільки "згода нетривка там, де є нерівність". Рафаїл і Адам обговорюють питання любові та сексу і доходять висновку, що високе кохання та духовна близькість дарують істинне щастя. Адам і Рафаїл прощаються, напучуючи один одного, майже як рівні. Рафаїл ніби вибачається перед Адамом, що йому слід припиняти бесіду та повертатись, а Адам висловлює йому вдячність за лагідність і прихильність.

Дев'ята книга знову починається відступом про трагічний характер оповіді, потім Мільтон згадує Гомера та Вергілія. Сатана потай проникає в Едем і ховається в тілі Змія. Адам і Єва сперечаються про те, що слід працювати окремо, тоді вони більше встигнуть зробити. Єва особливо наполягає на цьому, і Адам погоджується. Змій зваблює Єву своєю мовою, попередньо намагаючись привернути її увагу незвичайно красивою грою свого тіла. Скуштувавши плід з дерева пізнання, Єва розмірковує про нерівність, яка розділяє її з Адамом, і вирішує, що Адам повинен розділити з нею і щастя, і біду. Життя без нього — не життя. Сцена Єви й Адама після того, як Єва скуштувала заборонений плід, — одна із найсильніших у поемі, оскільки передає складну гаму почуттів і переживань грішниці, її провини, яку вона відчуває, але намагається догідливо подати Адамові, її наївні докази про нешкідливість плоду. Якусь мить їхня розмова ведеться на рівних, і тоді Єва й Адам вдаються до взаємних обвинувачень.

У десятій книзі автор розповідає про наслідки гріхопадіння. Бог посилає свого Сина засудити ослушників. Гріх і Смерть, що сиділи біля брами Раю, прокладають шлях від Пекла до новоствореного світу, оселі людини. Сатана повертається в Пекло та хвалькувато заявляє про свою перемогу. Але Сатана і його спільники перетворені на зміїв. Адам і Єва сумують через своє згрішення і вирішують молитвами та сповіддю перед Богом прохати в нього прощення.

В одинадцятій книзі мовиться, як Бог-Син просить за покаятних Адама і Єву перед Батьком. Той провіщає їм вигнання з Раю і посилає архангела Михаїла сповнити його волю. Михаїл повідомляє Адамові та Єві про вигнання їх із Раю і розповідає Адамові про смерть, яка може бути в різних подобищах, а потім говорить про майбутнє, про синів, один із котрих уб'є брата. Викладаючи історію людства, Михаїл вселяє в Адама віру у велич Господа і його діянь, говорить про нове покоління праведників.

У дванадцятій книзі йдеться про події, викладені у Новому Заповіті: про з'яву Месії, втілення, смерть, воскресіння та вознесіння Сина Божого, про стан церкви, її кризу до його другого пришествя. Єва, котра спала під час розповіді, під впливом приємних сновидінь прокидається покірною та спокійною. Відступ у розповіді передає стан Михаїла, котрий уподібнюється до мандрівця, що в полудень присів перепочити, хоча йому не терпиться швидше вирушити далі. Він розуміє, що Адам не може відразу збагнути все — минуле й теперішнє, загине та воскресле. Просвітленість — стан, який характеризує всіх учасників останньої сцени. Адам і Єва полишають Рай із жалем, але умудрені досвідом і необхідністю бути покірними, страждати за правду та довіритися Всевишньому, ні на мить не сумніваючись у вірі: "для віруючих смерть — мов брама у життя".

Епічна поема Мільтона засвідчила про його подиву гідну майстерність психолога, майстра в розкритті внутрішнього світу героїв, еволюції їхніх поглядів на світ, людину, Всесвіт. У ній поєднуються кращі зразки різних жанрів — філософської, релігійної, вченої поезії. Наявність різноманітних пластів оповіді, роль оповідача, котрий втручається у дію, яскрава, іноді химерна пишна образність в стилі рококо, майже жорстка карбована гостра структура гравюри, взаємозв'язаність різних описових і драматичних уривків роблять цю поему пам'яткою літературних стилів епохи, її найважливішим документом, адже в поемі Мільтона можна добачати релігійні, політичні, наукові диспути, автобіографічні мотиви, все складне та суперечливе обличчя людини XVII ст., свідка грандіозних, воістину біблійних за мірилом катаклізмів.

"Повернений рай" — епічна поема Мільтона, яка складається з чотирьох книг, — була опублікована в 1671 р. Тема поеми — спокушання Христа в пустелі. Хоча ця поема є своєрідним продовженням першої, у ній тема спокуси вирішується, однаке, по-іншому. Христос протистоїть спокусі і тим самим повертає собі Рай. Змінюється образ Сатани: з масштабного величного ворога людства він перетворюється в "нешасного духа".

"Самсон-борець" — трагедія Мільтона, що, будучи вміщена разом із "Поверненим раєм" в одній книзі, склала своєрідну діалогію. Йдучи за традиціями Есхіла, Софокла й

Еврипіда, М. одначе створює драму. Самсон змінюється в процесі розвитку дії — з переможеного, осліпленого чоловіка, котрий переживає свою ганьбу, він перетворюється в борця, котрий мстить за власне приниження, гине разом зі своїми ворогами. Біблійний мотив тісно переплітається тут з яскравим античним колоритом, що підкреслює класицистичний характер трагедії особистості. Таким чином, у своїх героїчних поемах і трагедії Мільтона продемонстрував усі наявні та потенційні можливості класицизму, не догматично, а творчо опанованого ним; англійська оригінальність, національний менталітет проступають крізь античну універсальність моделі, рамки руйнуються, і вільний людський дух торжествує над усіма обмеженнями та заборонами.

В Україні твори Мільтона вперше переклав П. Гулак-Артемівський (російською мовою уривки "Втраченого раю" надруковані в "Украинском вестнике", 1817). Перший український переклад творів Мільтона належить І. Франкові: 1906 р. з його приміткою під заголовком "Із драми "Самсон-борець" була опублікована частина перекладу — монолог Самсона (журнал "Літературно-науковий вістник", кн. 7), 1913 р. у Львові вийшов повний переклад твору "Самсон-борець", здійснений І. Франком; він же супроводив видання статтею про автора. Твори Мільтона перекладали також В. Мисик, Д. Павличко, М. Пилинський, Яр Славутич та ін. Його творчість досліджували І. Франко, Леся Українка й ін.

Н. Соловйова